

Karagöz

Karagözün tarihcesi ile bilhassa Alman alimleri geçen asrın sonlarından beri meşgul olmuşlar ve bu sahada bir çok makale ve eserler meydana getirmişlerdir.

Luschan, (Das türkische ^{Schatten} Spiel) serlevhası altında Internat. Arch. f. Ethnogr. mecmuasının 1889 senesi nüshasında S. I-9, 8I-90, I25-I43 makaleler yazmıştır. Gene aynı alim Ungarische Revue nün VII ci cildinde S. 425-435 (Über (türkische Schattenspiele) ^{ye} Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn ^{Mecmuasının} ^{nüshasında} Budapest 1892, S. I48-I58 (Karagös-Schaukelspiel) başlığı altında makaleler yazmıştır.

Keleti Szemle mecmuasının I ci cildinde de W. Radloff S. I40 (Beitraege zu Karagös Literatur) isimli makalesini yazmıştır.

Karagöz üzerine meşgul olan alimler arasında en tanılmışlarından biri de G. Jacob dır. *Başlıca eserleri şunlardır:*

Zur Gramatik des vulgaer-Türkischen: Z D M G L II 1898, 695

Bekri Mnstafa B Karagös-Komödien, 3 hefte Berlin 1899

Ein türkisches Hajalspiel aus: Brussa in Text und Übersetzung

Z D M G LII 1899. 626 FF

Türkische Volksliteratur, Berlin 1901.

Das Schattentheater in seiner Wanderung vom Morgenland zum Abendland, Berlin 1911

Geschichte des Schattentheaters im Morgen und Abendland

Hannover 1925, Bu son eserinde karagöze hasrettiği kısım oldukça mufassal ve şumullüdür. (Türklerde Karagöz) serlavhası altında Orhan Şaik Gökyay tarafından türkçeye tercüme edilmiştir.

Hellmuth Ritter (Karagöz, Türkische Schattenspiele) isminde iki büyük cild kitap yazmıştır. Malesef 1941 de intişar eden ikinci cildini elde etmek imkanını bulamadım. Gerek Staats

gerekse Universitaetsbibliothekte bulunan nüshalar elan cildiden geri gelmemiştir.

1924 senesinde neşrolnan birinci cild ,Kanlı kavak,Sahte gelin ve Kanlı Nigar isimli karagöz oyunlarını ihtiva etmek-
tedir.~~Bu--parçalar--~~esemen Harf inkilabımızden evel ^{neşrolunan} yazılan
bu eser ^{de} türkçe ^{metinleri} textler için umschrift tabir edilen latin harfleri ile yazılmıştır.Her sahifenin karşısında almancaya tercümesi bulunmaktadır.Bu kitabın diğer bir kıymeti de renkli karagöz resimlerini ihtiva etmesidir.Göstereceğim renkli resimlerin ^{hemer hepri} ekserisi bu kitaptan alınmıştır.

G.Jacobun iddeasına göre Karagözün menşei orta asyadır. Karagöz şekillerinin renkli oluşu en çok Çin gölge oyunu ile olan alakasını işaret eder.Bu münasibetle size renkli bir çin şekli gösteriyorum.Karagöz oyununda yalnız şarkın değil Yunan helenistik mimusunun da tesiri olmuştur. +

Yunan mimisinde olduğu gibi Karagöz de mevzuunun umumiyetle basit tabakanın her günkü hayatından alır, muhtelif komik tipler yaratarak vulgar bir lisan ile halkı güldürmeğe çalışır.

İslam aleminde karagöz oyununa 12 ci asırdan itibaren tesadüf edilmektedir.Türkler on üçüncü asırda ,gölge oyunu manasına gelen kaburçuk kelimesine maliktiler,bu kelime elan Türkistanda Kavurçuk veya kagurcuk şeklinde mevcuttur. Türkiyede Karagöz oyunu Osmanlı imperatorluğunun ilk merkezi olan bursada başlamıştır.Türk karagöz oyuncularını Sanatlarının mucidi ve hamisi olan Şeyh Küşteriye izafeten sahnelerine Şeyh Küşteri meydanı ismini vermişlerdir.Bir rivayete nazaran Şeyh Küşteri XIV cü asırda İrandan Türkiyeye hicret etmiştir.Bu dervişin mezarı brusada bulunmaktadır. Jacob,Çingenelerin Gölge tiyatrosunun teammümüne yardım ettiklerini iddea etmekte,ve buna delil olarak karagözün çingene olduğunu işaret etmektedir.Esasen Karagözün çingene olduğunu Evliya Çelebi de Seyahat namesinde iddea etmiştir. Kargöz ,bazen çingenelere mahsus sanatla iştilgal eder,mesele

maşa, ızgara, ve kürek ve saire yapar, süpürge bağlar. Bazen de sahneye çingen selamı olan zombornos keros tabiri ile çıkar. Sultan Orhan zamanında (1326-1359) başlayan hayal oyunu Bayazıt zamanında (1389-1403) da bir hayli teammüm etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet zamanında hokkabaz, cenbaz ve sair oyunlar sarayda men edildiği malum olduğuna göre, hayal oyununda oynatılmadığını kabul etmek lazımdır.

Bununla beraber
Yavuz Sultan Selimin hayal tiyatrosundan büyük zevk aldığı malumdur. Sultan Süleyman ya 1530 senesinde yaptırttığı büyük sünnet düğününde hayal oyunu oynattırılmıştır. Şehzade Bayazıt ile Cihangirin 1539 da sünnet düğünlerinde ve 1582 Üçüncü sultan Muradın oğlu Mehmedin sünnet düğününde de hayal tiyatrosundan bahsedilmektedir *oynatıldığı nakledilmiştir.*

karagöz hakkında en esaslı malumatı Evliya Çelebinin Seyahat namesinin birinci cildinde buluyoruz. Evliya Çelebi Dördüncü Muradın (1623-1640) huzurunda haftada iki defa hayal tiyatrosu oynatan Kör Hasan zade Mehmet Çelebiden uzun uzun bahsetmektedir. Hasan zade acemce arapca lisanlarına aşina olup ve musikişinas olup, oyunlarında bu günkü malum karagöz tiplerinin ekserisini kullanıyordu. mesela Karagöz, hacivat, Bekri Mustafa, Miras yedi, Arnavut, arap dilenci ve saire gibi. Evliya Çelebi, Hasan zadenin hem hayal komedilerinden de tafsilatlı bahsetmektedir.

Dresdinde muhafaza edilen bir Mnuskrip Sultan İbrahim zamanında (1640-1648) karagöz hakkında şu malumatı vermektedir: Sultan İbrahim, Ahmet isminde bir çingene karagöz oyuncusunu şakadan Yeni çeri ağası yapmak ister. Çingene Ahmet (padişahın Yeni çeriler beni döge döge öldürürler) diye red cevabı verir. Gene Sultan İbrahim, kör Muslu oğlu isminde bir oyuncuyu Kapdanlık şerefi ile şaltif etmek istediği ise de red cevabı almıştır. *İstemişti fakat o da vermiş* Bu hadiseler Sultan İbrahimin devlet işleri

ile ne kadar lakaydı ve gayri ciddi meşgul olduğunu bildirir. Dördüncü Mehmette kargöz oyununu fazla severdi.

1652-57 isenelerinde Türkiyeye seyahat eden ^{Fransız} Thévenot Karagöz zikreden ilk Garplidir. Diğer bir Fransız seyyahı, de la Croix 1675 de veliaht Mustafanın sünnet düğününde bulunmuştur. Hatıralarında Kargözden de bahs etmektedir.

XVIII ci asırda tarihi vakalardan mülhem Karagöz parçalarına tesadüf edilmektedir, bunlardan biri Yazıcı oyunudur.

Müverrih Raşid, IIci Mustafanın 1703 de vuku bulan culusundan bas ederken, Asilerin İstanbul kadısını tazsik ederek Ulemaya mektup yazdırma sahnesinde etraflıca tasvir etmektedir. Bu asilerin biri birleriyle gevezelikleri ve saçma sapan munakaşaları arasında ile Yazıcı oyunu arasındaki münasibet aşıkardır.

Abdül Aziz (1861-1876) Eski türklüğe ait her şey gibi Karagözü de himaye etmiştir.

İkinci Abdül hamit zamanında Karagöz oyunu Salih efendi tarafından asrileştirilmiştir.

Bırsada Karagöze ait olduğu zan edilen bir mezartaşı bulunmuştur. Bu taş Yunanlılar tarafından tahrib edilmiştir. Fakat daha evel Jacob tarafından tetkik ve kopye edilmiştir.

Bu taşın bir tarafında şu kitabe mevcuttu: Nakşbendiye derişlerinden Hayal oyuncusu Seyyid Mustaf Tvfik. Seyyid kelimesi MMustaf Tevfik'in Peyganber sülalesine mensup olduğunu işaret eder.

Diğer tarafında bir perde gazeli mevcuttur:

Nakş ı sun un remzeder hüsnünde ruyet perdesi
 Hace ı Hükm üezeldendir hakikat perdesi
 Sireti surette mümkündür temaşa eylemek
 Hail olmaz ayn ı ırfana Basiret Perdesi
 Her neye iman ile baksan olur iş aşıkâr
 Bu Hayal ı alemi gözden geçirmektir hüner
 Nice Karagözleri mahvetti suret perdesi
 Şem ı aşkın yandırıp tasvir cisminden geçen
 Ademi amed şüd etmekte azimet perdesi
 Hangi akse iltica etsen fena bulmaz acap

Oynadan üstadı gör kurmuş muhabbet perdesi
Dergeh i Al i Aba da müstakim ol Küşteri
Gösterir vahdet ilin kalktıktta kesret perdesi

19 cu Esir m

Hayal oyunlarından efendi
~~Karagöz ile meşgul olan Nazif bey~~ bu mezar taşı hakkında

şu malumatı vermektedir:Şahsen tanıdığı Mustafa Tevfik ta-
rafından diktirilen bu taş bir az evel gördüğümüz gibi Mus-
tafa Tevfiğin ismini taşımaktadır.Diğer tarafındaki Perde
gazeli ise Hayal oyunu şairi Baba Raşitdin bir eseridir.
Bu Beyitlerde ozamanın hayal sahnesinde büyük bir kıymeti
haiz oolan tasavvufi bir derinlik görülmektedir.

XIX asırda karagöz hakkında pek çok menbalara tesadüf ediyö-
ruz.Bunlardan mühim bir kısmı ecnebilere seyahat hatırala-
rıdır.Umumiyetle türkçe bilmeyen bu seyyahların malumatları
az veya hiç türkçe bilmeyen se klavuzların hikayelerine
müstenit olduğundan büyük bir kıymeti haiz değildirler.

Meraklılar tarafından bir çok karagöz oyunu metinlerin kopye
veya asılları satın alınarak Almanyaya getirilmiş ve baştan

zikrettiğim eserlerde neşredilmiştir. *Bununla beraber Almanya*

*birçok eski Karagöz şekilleride toplamışlardır, bunlar Almanyanın
muhhtelif müze-
lerinde muhafaza
fa edilirler.*

Osmanlı imperatorluğunun vasi hudutları dahilinde itibar
bulan karagöz ayunu yalnız islam alemine münhasır kalmamış-
tır .Yunaistanda da *Karaxyios* ismi altında teammüm etmiştir.

Cezayır ve Tunusta da yakın zamanlara kadar Türk karagöz
oyunun gösteriliyordu.Karagöz tarihinin bu kısa mütalasinâ
dan sonra türk karagöz oyununun tipik ~~şekli~~ ceryanı ile bir
kaç karakteristik kargöz ~~mevzu~~ mevzuu tetkik edeceğiz.

Karagözü bir kişi oynatır, bir iki musikişinastan başka yarâ
dımcası yoktur.Sahne gayetle basittir, arkaasından lamba ile
aydınlatılmış bir perdeden ibarettir.Eski karagöz şekilleri
şeffaf deriden yenileri ise prşümentten yapılmıştır.â zengi
renklerle boyanmıştır,büyüklükleri 30 cm. kadardır.Karagöz
umumiyetle ramaza gecelerinde ve sünnet düğünlerinde oyna-
tılır.

Resim 9. Bursa Tabir edilen ~~star~~ Peygamber-
berin hüruc ederken kindiği ~~star~~ hayvan. 6
Resim 10 bir çok hayvanlardan yapılmış
seve.

+ Bu figür
Öremen de
Handel ve Völ.
Ker Künde müze
Sindedir.
Hacivad, başındaki
Sikke tabir edilen
derviş Kılâhından
sivri sakalı
ve onun altında
üçüste tuttuğu
yumurktan
kolaylıkla
tanılır.
Sapta ve ya
fatân tabir
edilen elbise
de Hacivata
mahsusdur.
On fatânın
altından diz-
li tabir
edilen kısa
pantolon
görülmemektedir
ayda gündüz
de yemeni
tabir edilen
Kırmızı dyak
kâb. par
vardır.

++ Karz gözün
sakalı kıvrak
ve topaklıdır.
seğ eli yumru-
ğunun fencisi ol-
tunda tutar, sol
kolu öne doğru
uzanmış olup
müteharrik-
tir. Karz gözün
Kılâh da hacivad-
tın kinden fark-
lıdır iştirak
tabir edilir.
orta asya
gögebelerinin
bir şekilde

oyun başlamadan evvel perde gösterme tabir edilen bir resim
ile süslüdür. Muzik ile oyuna başlanırken bu resim kaldırılır.
Karagözün diğer baş artisti olan Hacivad semai okuyarak
sahneye çıkar. Misal olarak faslı ferhattan bir kaç mısrağ:
O gül endamı bir al şala bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün
Alıp ağuşa bucağında meyânı nazın
Saran ol serv kadi Vasıf öğünsün yürüsün
Gel gel gel servi nazım gel gel gel şaresazım
Şarkısını bitirdikten sonra Sahne gazeline başlar, Evela
allahı takdis eder sonra Şeytana bela okur, bilahire eski
parçalarda Sultanı met ederdi. Bir misal olmak üzere Faslı
Ferhadın Perde gazeli:

Bihamdillah kuruldu perdemiz bu ali divana
Safalansın temaşa eyledikçe zâtı şahane
Huzurunda benim bu şemi bahtım şulelendikçe
Felekte minnet etmem pertev i hurşid i rahşana
Bir az sohbet ederdim bu gece çeşm i siyahımla
Veliyyünnimetim affeyleyip bakmazsa noksana
Makadirdan ı arif padişah ı pür maarif kim
Hayalinden geçen lutf ü inayet ehl i irfana
İrade beklerim zira ki mabeyn i hümayunun Kapısı eşigini
Kapısı eşigini öpmeğe geldim edibane
Zehi sultan ı zişan sahib i lutf ü adalet kim
Dua yı devlet i şahanesi farzoldu insana
Safada daim olsun daima sıhatle ey Hüsnü
Vücutile şeref verdikçe taht ı Al i Osmana

Huzur u hazıran cemiyet i irfan vakt i safa yı yaranç; lain
dir, dinsizdir, münafıktır, bideptir şeytan; şeytana lanet,
Rahmanın birliğine hamd i bigayet, ol cenab ı rabbülenam
şevketlü kudretliü kemal i mehabetlü Padişahımız Efendimiz
Hazretlerini ile yevmilkiyam erikepira yı ihtişam buyursun.

Perde gzeini müteakip Karagöz pür hidet sahnâye gelir. ++
Hacivat ile kavga ve dövüş ederler, hacivad evela sahneyi te
terk eder, biraz sonra gene gelir. İkisinin muhaveresi Oyunun
mukaddemesini teşkil eder. Bilahire Fasıl yani asıl oyun
başlar. Hacivad malumatlı ve kurnaz, karagöz cahil kaba fakat
sar olduğu için seyirciler tarafından sevilen bir tiptir.

Kırkız ve başkurt başlıkları ile bariz
müسابihet arz eder.

Karagöz ile Hacivadın muhaveresinde komiklik kelime oyunu ve kelime vecizesindedir. Karagöz Hacivadın yüksek lisanından anlamaz, tahaf tahaf manalar çıkarır. Hacivad Karagözü adam etmek için çareler arar, ona okumak yazmak öğretmeğe ve ya musiki dersi vermeğe çalışır.

Karagöz oyununda mevzular çok defa asli değildir. Roman veya mizah edebiyatından alınmadır. Acem ve Türk destanları da bu hususta fazla rağbet bulmuştur. Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre gibi. Bu parçalarda Hacivad ^{oyunun} kahramana ^{na} akıl yoldaşlığı eder Karagöz ise uşak rolünü oynar.

Bundan başka İstanbul hayatından alınmış parçalarda vardır. Bu parçalarda İstanbullu genç Efendi, acem, Ermeni, Yahudi, Kastamonili oduncu, Kayıserili, Laz, dilenci ve saire tipler temsil edilmektedir. Bu suretle Karagöz oyuncusu sesini ve telaffuzunu değiştirerek bu tipleri taklid eder. Bu muhtelif milletlere mahsus şahısların türkçe telaffuz hataları ve acaip şiveleri mubalagandırarak daha gülünç bir şekle sokar.

Bu parçaların mühimleri şunlardır:

Yalova sefası: Çelebi ⁺ isminde bir genç efendi sevgilisi ile bir Yalova sefası yapmak ister; yolluk öteberi koymak için bir çuval ile bir desti alır. Diğer levazımı düzmek için gittiği zaman, Karagöz gelir, testi ve çuval başında bekliyen kızı saçma sapan şeylerle kızdırmağa başlar. Sevgilisinin kazaya uğradığını söyler. Denize attığı kibrit ile denizi tutuşturduğunu ve bu sırada kendinin de yandığını, yahut Lokmacının yuttuğunu anlatır. Derken Kızla Yalovaya gitmek isteyen bir çok aşıklar gelir. Kız bunları Testi ve çuvala doldurur. Çelebi gelince bunları birer birer dışarı çıkarır. Buna benzer diğer bir Parçada Kanlı Nigardır: İki genç kadın bir genç efendiyi sokakta yakalılarak bir türlü paylaşamazlar.

© beberuhi 2000. boyunda başında pek mühtelif
Külâh başıyan bir figürdür. gevez eliği
ile meşhurdur. diğer bir resimde elinde
kutmuş yeneri kü tahma takmıştır.

8

++
Ortada Kanlı -
Kavak, gövdesine
yılan dolanmış -
tır. Külâhli
bir oğlan başı
ve daha altında
bir çeşme
görül mektedir.
Sol tarafta
Muganni Hz.
Sennin oğlu
Muslu. Eski
türk talebe
K. J. afehinde
tasvir edil-
miştir.

komşuları yardıma çağırırlar, bunlarda genci paylaşmağa
kalkınca Kanlı Nigar ile arkadaşı genci eve sürüklerler, so-
yup bir temiz dayak attıktan sonra sokağa atarlar. Genci
çıplak sokakta gören Karagöz, Hacıvad, Sarhoş ve Fellah ^{ve beberuhi} sıra
ile gencin elbiselerini almak için giderler fakat aynı akı-
bete uğrarlar. Kadınlar bunları da soyup döğdükten sonra
sokağa atarlar. En nihayet Busalı Sarı Efe çıplakların elbi-
selerini almaya muvafak olur.

Mandıra parçasında Karagöz Karısının kendisini bırakıp git-
tiğini görünce, sokakta tesadüf ettiği bir kadın ile dost o-
luar. Birbiri ardından gelen kadının bir çok dostlarını
kovmaya muvafak olan Karagöz, sarhoşla başa çıkamaz.

+++ Başında
Kırmızı barata
Zrnaout yataklı
ve belinde
Kaması, ssilidir.
Elinde Karagöz
dayak ağı
sopayı tutmak
tadır.

Sarhoş Karagözü sokağa atar. Karagöz evini kurtarmak için
Kadının diğer dostlarını yardıma çağırır.

Karagözün şairliği: ismindeki Parçada Karagöz rakiplerini
sanat ve zarafetten ziyade kaba sapa şiirleri ile yener.

Yazıcı Oyununda: Karagöz katiplik eder, müşterilerinin mektup-
larını abuk sapuk yazarak seyircileri güldürür.

Bunun emsali bir çok parçalar daha vardır: Kayık oyunu,
salıncak oyunu, Karagözün ağalığı, Bağçe oyunu, Hama, Baskın,
Çeşme gibi.

+++ Orta da Kanlı
Kavak iki tarafta
Hacıvad ile Karagöz

Kanlı kavak: parçasında Kanlı kavağın hayali, muganni Hasanın
oğlunu kaçıtır, fakat Hasanın ahı figanına dayanamıyarak ger
verir. Karagözde bu Kavak tarafında sınırlanır, Hacıvad taraf

+ Bu cin bir
bacaklıdır. iki
gözü bitişiktir
Nigün cin bir gözde
kopmuşdur.
vücudu dikenlidir
uzun bir kuyruğu
vardır. Başlık
olarak başına
yılan sarılmıştır
sağ elinde bir
kelle, sol elinde
bir meşale
tutmaktadır

findan kurtarılır. İntikam almak için Kavağı keserken iki
Arnavud bekçi tarafından yakalanır. Bekçiler buna sopa çeker
ler. Fakat soplaları sayarken unuttuk şaşkınlıkları için durma-
dan yeniden baştan saymaya başlarlar.

Sünnet ismindeki parça sünnet düğünlerinde oynatılır. Burada
Karagöz sünnet edilir. VE onun sünnet düğünü yapılır. Yani oy
oyun içinde oyun.

++

Çadılar oyununda: Bir genç efendi ile sevgilisi ve sonra Karagöz ile Hacivad iki cadı tarafından hayvan şekline tebdil edilirler.

Timarhane :parçasında,timarhaneden kaçan bir deliden Karagöze delilik sirayet eder.Hacivad bunu timarhaneye getirir ve zincirle bağlar.Frenk bir doktorda tedavi eder.

Sahte gelin: parçasında sarhoşu içkiden vaz geçirmek için Karagözü gelin verirler. +

Meyhane oyununda: Meşhur Bekri Mustafanın hayatı tasvir edilir.

+ Resim 27 ve
28 Karagözü
Sahte gelin
Kıyafetinde
gösteri yer.
Resim
Aşağı 28, 30
ise Zenne
yi gösteri-
yer. 19 C
Asur Türk
Kadın Sokak
Kıyafeti

Boğaziçi Üniversitesi

Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi

Jale İnan Arşivi

JALBIO0800211